

Laikmeta liecības patriarha skatījumā

Armands Šuriņš

Šovasar, kad atzīmējam Jāzepa Vītola (1863–1948) 150. gadskārtu, viņa loma latviešu kultūrā jau ir kļuvusi aksiomātiska – viens no mūsu profesionālās skaņumākslas stūrakmeņiem, kura veikums kompozīcijā un pedagoģijā ir ieguvis kanonisku jēgu, lakoniski vispārinot ideālistiskus garagaismas centienus, paceļoties tālu pāri sašaurinātiem reģionāliem, profesionāliem vai laikmeta ietvariem.

Mūsdienās vairs nevajag pierādīt nepieciešamību apzināt, dokumentēt un izpētīt itin visu, kas saistās ar J. Vītola personību un darbību. Katrs materiāls, īpaši pirmavots te ir vērtīgs, jo liecina par mūsu kultūru un sniedz nākamajām paaudzēm priekšstatu par to pretrunīgo un spraigo laikmetu, ko vēsturnieki apzīmē ar vārdiem “20. gadsimta pirmā puse”. Tādas ir arī J. Vītola vāciski rakstītās, līdz šim nekur nublicētās **vēstules** savas kompozīcijas teorijas klases absolventei paša dibinātajā un vadītajā Latvijas Konservatorijā (LK), pēc 1939. gada Vācijā dzīvojušajai **Irēnai Narvaitei** (1914–2009).

Kopskaitā 46 vēstules ir uzrakstītas nevainojamā vācu valodā, ko skaņradis jau kopš bērnības ir brīvi pārvaldījis, septiņus ar pusi gadus ilgā laikā no 1940. gada sākuma līdz 1947. gada nogalei. Ne vēstuļu skaits, ne to aptvertais hronoloģiskais periods pirmajā brīdī nešķiet daudz, zinot J. Vītola ilgo mūžu un raženo epistulāro mantojumu. Taču jāpatur prātā, ka tās tapušas dzīves noslēgumā un atspoguļo izcilas pieredzes bagātu, vieda astoņdesmitgadnieka skatījumu uz norisēm mūzikā un citās mākslas jomās, kultūrā un vēsturē, uzlūkojot tās ne tikai Latvijas mērogā, bet arī krietni plašākā pasaules kontekstā. Turklāt tās zīmē J. Vītola pasaulredzējumu sarežģītos un strauji mainīgos sabiedriski politiskās dzīves apstākļos, kas, lai gan ļoti atturīgi, tomēr trāpīgi iekrāsojas vēstuļu tekstā.

Tikai pirmās divas vēstules ir tapušas Latvijas pirmās brīvvalsts

laikā, stāstot tobrīd pavisam nesen aizbraukušajai I. Narvaitei par stabilitātes un labklājības pilno dzīvi Latvijā un tās konservatorijā, kuras abas tikko bija iesaļojušas savā trešajā gadu desmitā. Trīs nākamās vēstules rakstītas pirmajā padomju okupācijas posmā, tā sauktajā “baigajā gadā”, bet veseli divi duči nākamo – nacistu okupācijas gados. Svešo varu apstākļos mākslinieks uz brīdi it kā ieraujas sevī, pirmajā brīdī nedaudz pierimst vēstuļu intensitāte. Iespējams, tas saistīts arī ar pieaugušo administratīvā darba slodzi, saskaroties ar jaunu prasību kategoriskiem uzstādījumiem Konservatorijai un cenšoties iespējami mazināt draudošo kaitējumu ilgga-dīgi lolotajai augstskolai. Sākot ar 1942. gadu, vēstuļu intensitāte jūtami pieaug, taču spēkā pieņemamas arī raizīpilni motīvi, par mūsu mūzikas nākotni domājot.

No Latvijas sūtītās vēstules precīzi atspoguļo J. Vītola dzīves ritmu: ziemās darbs Rīgā, vasarās atpūta Gaujienā. Turpretī kopš vēstules nr. 30, kas tapusi 1944. gada oktobrī, tikai divas nedēļas pēc vecmeistara aizbraukšanas no Latvijas, visas turpmākās ir rakstītas bēgļu gaitās, vairāk vai mazāk diskomfortablos apstākļos kara izpostītajā Vācijā, bieži mainot dzīvesvietas. Tagadējās Polijas ziemeļpilsētas Gdaņska (tolaik Danciga) un Sopota, Ziemeļreinas-Vestfālenes reģiona vācu pilsēta Detmolda un tās priekšpilsēta Hidezene, beidzot Libeka, kurā noslēdzas mākslinieka mūžs. Sākotnēji vēl Otrā pasaules kara noslēgumgads, bet pēdējās desmit vēstulēs jau miera periods, tiesa, ārkārtēju materiālu likstu un to rosinātu cilvēcisku ciešanu apēnots. Rūpīgi maskēta, tomēr rezignācija, veda un slimā vīra neziņa par rītdienu, zaudējuma rūgtums, samērojot savus raženos darbības gadus Latvijā ar nožēlojamo eksistenci svešumā. Runājošas šķiet pat garās pauzes starp vēstulēm – gads un trīs mēneši pirms nonākšanas Detmoldas apkaimē, septiņi mēneši pirms priekšpēdējās vēstules; šādu klusēšanu nevar skaidrot tikai ar materiāliem vai medicīniskiem iemesliem.

Tomēr J. Vītols nezaudē sev tik ļoti raksturīgo ideālismu. Negaidīts jauneklīgas enerģijas un būtībā pat pārsteidzošas darbotiesgri-

bas pieplūdums staro no vairākām 1946. gada vēstulēm (nr. 38–43), kurās 83 gadus vecais, jau nopietnu veselības problēmu māktais sirmgalvis klusā priekā un pat lepnumā vēsta par iespēju atdzimt saviem pedagoga ideāliem. Tiek veidota un sāk darbību trimdā nonākušo baltiešu mūzikas izglītības iestāde – Baltijas mūzikas skola Detmoldā (pazīstama arī kā kolledža). Laime būt atkal derīgam savai tautai, vēl vairāk, ne tikai latviešu, bet arī lietuviešu un igauņu politiskajiem emigrantiem, rosina aizmirst ciešanas un pārestības, ar gaišāku skatu lūkoties nākotnē – lūk, ievēribas cienīgs paraugs daudziem kurnētājiem un čīkstētājiem mūsdienu Latvijā!

***

Viens no būtiskākajiem tematiem J. Vītola un I. Narvaites saziņā ir **Latvijas mūzikas dzīves** aktualitātes, īpaši – saistībā ar **LK** un izcilāko tās **absolventu** darbību, ar savu esošo un

Irēna Narvaite

*Lohi mutājamī Brenei, gaisā jo
gaisā dienas novēlētāms, draugs*

Rīga, 27. V. 1939

J. Vītols

bijušo **kompozīcijas studentu** personībām un likteņiem, nedaudz retāk – ar **kolēģu** veikumu, kā arī ar norisēm koncertdzīvē.

J. Vītols trāpīgi raksturo LK 20 darbības gadu jubilejas svinības (vēstule nr. 1; turpmāk iekavās norādīti tikai attiecīgo vēstuļu numuri), tuva kolēģa, ērģeļspēles profesora Nikolaja Vanadzina 50 gadu jubileju trūcīgajos karalaika apstākļos (16) un citus svētkus. Vecmeistars piemin sava Pēterburgas studenta un ilggadējā Latvijas “Skaņražu kopas” līdzgaitnieka, komponista un mūzikas kritiķa Jāņa Zāliša nāvi un savu darbu pie pētījuma par nelaiķa māksliniecisko veikumu (26), atsaucas uz citu mākslinieku un konservatorijas kolēģu aiziešanu mūžībā, piemēram, iejūtīgi vēstot par Emmu Goldmani-Elverfeldi (1) un Nadeždu Kārkliņu (21).

Pārsteidzoša ir pedagogiskā tālredzība, ar kādu komponists parasti izvērtē iezīmīgāko audzēkņu apdāvinātību un turpmākās attīstības iespējas. Katru pavasari viņš lakoniski uzslavē tā gada izcilākos konservatorijas absolventus: vēlāk Rietumu pasaulē plaši pazīstamo latviešu vijolnieku Olafu Ilziņu (3), pianisti, pēckara Latvijā nenogurdināmo koncertmeistari un šigada cienījamo jubilāri Vilmu Cīruli (26), trimdas latviešu sabiedrībā iecienīto čellistu Jāni Ozoliņu (26) un citus jaunus atskaņotājmāksliniekus.

Profesors Vītols vēstulēs vairākkārt cildina sava kompozīcijas teorijas studenta, 60.–80. gados izcilā LNO diriģenta, Riharda Glāzupa muzikālo talantu, uzcītību un cilvēciskās īpašības (3, 7, 26, 27 u. c.). Viņš augstu vērtē arī cita sava audzēkņa – Alberta Jēruma talanta smalkumu (7, 41 u. c.), sākotnēji tomēr paužot vienlaicīgu nepatiku pret jauneklā mūzikas atonikālo izteiksmi, ko atklāti dēvē par airēšanos “mānīgajos ūdeņos” (13) un maldu ceļiem. Taču citkārt sirmmais profesors ir bijis stipri labvēlīgs pret bijušo studentu modernistiskajiem centieniem – gluži vai cits, ne vairs līdzšinējais, pret laikmetīgās mākslas tendencēm paskarbais J. Vītols mūs uzrunā savā vērtējumā par A. Jēruma Stīgu kvartetu: “[..] Jērums, kas nesēn debitēja ar ļoti individuālu stīgu kvartetu; man par lielu uzjautrinājumu tiku par to [t. i., par savu pozitīvo vērtējumu A. Jēruma opusam – *aut. piez.*] no konservatīvās puses ļoti tieši aizskarts: kā Jūs varējāt utt.” (19). Ļoti atzinīgi vecmeistars izteicies arī par 1944. gada 25. maija laikmetīgās mūzikas koncertu, kurā atskaņoti Volfganga Dārziņa, Margēra Zariņa un Alberta Jēruma darbi: “Koncerts, ko es varbūt gribētu atzīt par visas pagājušās sezonas interesantāko. [..] Trīs jauni autori, visi jaunas gribas pieteicēji – un katrs no viņiem pilnīgi ar savu paša seju. [..] pārdzivojums, kas man sagādāja nepieredzētu baudījumu. [..] mani silti saviļņoja – uzticības dēļ, ar kuru trīs muzikāli cīņas gaiļi rēķinājās ar manu – mūžvecā – spriedumu” (26). Šie izteikumi neapšaubāmi liek pārvērtēt savu priekšstatu par J. Vītoli tiem, kuriem viņš šķiet nelabojams konservators muzikālajā gaumē un stagnāts pedagogijā.

Simpātiski, ka jauno, vēl studējošo skaņražu personības J. Vītols parasti raksturo taktiski, ar toleranci pret viņu individualitāti – tas sakāms ne tikai par R. Glāzupu, bet arī par Voldemāru Lindi (14) un citiem. Vairākkārt minēts Ilgonis Šķipsna (14, 18), “daudziem patlaban vēl pārāk kraukšķīgs kumoss [..]. Kas viņam pietrūkst – aperģīga lirika – to viņš vēl iemācīsies, kad kādreiz – tai istajai – meitenei

ieskatsies acīs” (26). Arī kritiskākas piezīmes tiek izteiktas saudzīgi, nereti ar humoru, piemēram, par studentu Eduardu Šēnfeldu vēstot, ka “skaņu figūras sabrūk zem viņa ķepām” (13), līdzās kritikai tūdaļ uzslavējot (E. Šēnfelds tiek novērtēts kā panākumiem bagāts ērgelnieks; 13).

Cita, daudz prasīgāka, pat skarba ir J. Vītola attieksme pret konservatoriju jau beigušajiem, kaut arī nereti vēl gados jaunajiem māksliniekiem. Pazīstamajam mūzikas publicistam Jēkabam Porukam tiek pārmesta nepietiekama intensitāte komponista darbā (“tas tāpat tikko komponē kādu takti”; 13), izdarot secinājumu, ka šo mākslinieku būtu derīgi nozīmēt administratīvā amatā, kam žēl tērēt aktīvus radošus talantus. Par viduvēju nosaukts Jānis Līcītis (3), par muzikālā favorīta stāvoklim visai mazcerīgu – Arvīds Žilinskis (15). Ņemot vērā, ka pieminētie komponisti nepavisam nav izcēlušies ar J. Vitolam svešu radikālu modernismu, gluži pretēji – vairāk zināmi kā klasisko tradīciju kopēji, atkal rodas viela pārdomām tiem, kuri pārmet konservatoram Vitolam tendenciozu neiecietību pret sava laika avangardu un šķietamā personīgajā rutīnā sakņotas simpātijas pret tradicionālistiem. Savukārt, izteicienu asumu pārdomājot, jāatceras mūzikas kritiķa J. Vītola attieksme

pret virkni ārzemju mūzikas vērtību, sākot ar Antonīnu Dvoržāku un beidzot ar Igoru Stravinski. Te analogu skepsi mūža pirmajā pusē vēlāk nomainīja iecietīgs, beidzot pat atzinīgs vērtējums – kas zina, ko profesors Vītols būtu teicis arī par saviem kritizētajiem latviešu skolniekiem pārdesmit gadu vēlāk, ja tik tālu būtu aizsniedzies viņa paša dzīves ceļš!

Visatzinīgākos vārdus J. Vītols vairākkārt veltījis Ādolfam Skultem, savas praktiskās kompozīcijas klases 1936. gada absolventam un asistentam LK darbā tobrīd jau vairāku gadu garumā, jaunam docentam, vēlāk ilggadējam LVK/JVLMA profesoram. Tieši Ā. Skulti J. Vītols vērtējis kā latviešu mūzikas lielāko cerību un sava darba galveno turpinātāju nākotnē, vienmēr izjūtot īpašas simpātijas pret viņa talantu (7, 11, 13, 15, 21 u. c.). Bažas profesoram sagādā vien doma par pedagoga un administratora darba vienmuļību, kas varētu laupīt mērķtiecīgajam censonim laiku radošajam darbam (13). Ar lielu interesi J. Vītols seko Ā. Skultes darbam pie Simfonijas sacerēšanas, kuru fragmentāri iepazīstot, nodēvē to pat par “laikmeta zīmi” (13), citkārt par savu audzēkni saka: “No šī lielgabala visiem būs respekts. Bet viņš nesteidzas, gaida uz savu brīdi” (15). Rezumējot savu attieksmi pret Ā. Skulti, J. Vītols atzīmē:

Jāzeps Vītols ar studentiem. Pa kreisi – Irēna Narvaite, pa labi – Ādolfis Skulte

“Labi, ka es zinu, kam atstāt savu mantojumu” (21). Profesors cilvēciski jūtas pagodināts par skolnieka vēlmi atjaunot sava skolotāja Pirmās simfonijas partitūru, taču klusībā raizējas, ka šis darbs kavēs paša Ā. Skultes jaunās partitūras pabeigšanu (15). Svešumā nonācis, vecmeistars atklāti atzīst: “No mūsu konservatorijas pulka man vēl arvien sāpīgi pietrūkst Ādolfā Skultes.” (36)

Ļoti atzinīgus vērtējumus J. Vītols adresējis arī Ā. Skultes brālim Bruno Skultem, slavējot viņu kā vadošo Radio dirigentu, kurš komponē dzīvīgas, krāsas starojošas orķestra partitūras (18) un kā savas jomas izcilība dodas studiju braucienā uz Leipciģi (6). Pateicoties abu brāļu Skultu uzņēmībai, J. Vītola Pirmās simfonijas restaurēšanas ideja tiek novesta līdz galam, un par atjaunojuma pirmatskaņojumu lasāms: “Vecā dāma bija no abiem brāļiem – viens pie partitūras, otrs – pie pulsta – uzspodrināta tā, ka tā neatstāja pārāk sabrukušu iespaidu” (24). Labvēlības pilns ir vecmeistara skatījums uz citiem bijušajiem audzēkņiem – Jāni Ķepiti un Jāni Norvili (abi 15), silti sirsnīgas viņa atsauksmes par ērgelnieci, vēlāk ilggadējo LVK bibliotēkas vadītāju Aldonu Jozuu (7, 8, 27), dzīva interese par Lūcijas Garūtas un daudzu citu mākslinieku likteni kara gados (36).

Uz kupla savu esošo un bijušo audzēkņu raksturojuma fona izceļas fakts, ka J. Vītols vēstulēs I. Narvaitei uzkrītoši maz raksturojis vidējās un vecākās paaudzes skaņumākslinieku darbību. Piemēram, ražīgais un stilistiski interesantais Alfrēds Kalniņš (27) un J. Vītola senais skolnieks un konservatorijas kolēģis Ādolfis Ābele (40) piesaukti tikai vienreiz, turklāt tīri sadzīviskā, ne muzikālā kontekstā, bet folkloras un “Skaņraža kopas” entuziasta Emiļa

Melngaiļa, simfoniķa vecmeistara Jāzepa Mediņa vai pazīstamo brāļu Jura un Pāvula Jurjānu vārdi tekstā nefigurē vispār. Biežāk minēts vienīgi Jānis Mediņš, taču arī te nav ne vārda par mākslinieka oriģināldaiļrades vērtējumu: tiek raksturots viņa aranžētāja veikums, profesionāli nevainojami, taču J. Vītola gaumei pārāk krāšņi instrumentējot vācu romantiķa Roberta Šūmaņa klavierdarbu ciklu “Karnevāls” (17); pieminētas izmaiņas diriģenta darbības juridiskajā statusā (18), cildināts radošo spēku zenītā esošā piecdesmitgadnieka daiļrades kvantitatīvais ražīgums pretstatā paša J. Vītola vecumdienu nespēkam (43). Iespējams, šāda attieksme izriet no ilggadējā pedagoga darbā attīstītajām interesēm – profesoram ir šķietami būtiskāk vērtēt, kā attīstās jaunie, nekā komentēt jau nobriedušu personību veikumu.

Arī **koncertdzīves** vērtējums J. Vītola vēstulēs I. Narvaitei kopumā neizceļas ar īpašu detalizāciju. Pašsprotami, ka šajā jomā nevarētu gaidīt ražīgas norises karalaika Rīgā un nepavisam jau ne bēgļu gaitās, tomēr arī pirmās 1940.–1941. gada vēstules ir skopas šajā aspektā. No Latvijas Nacionālās operas (LNO) tālaika repertuāra te vienīgi garāmejojot piesaukts kāds baletiestudējums (17), arī Radiofona orķestra darbība figurē galvenokārt tikai kā abiem sarakstes dalībniekiem vispārzināms fakts bez koncertu sīkāka iztirzājuma. Acīmredzot, te netieši atspoguļojas J. Vītola ierobežotās iespējas apmeklēt sabiedriskus pasākumus, reimatiskai kaitei un vispārējam vecuma nespēkam progresējot.

Tādēļ kā īpašs savas iestādes patriotisms jāvērtē skaņraža klātbūtne visos svarīgākajos LK muzikālajos sarīkojumos un jaunu augstskolas koncertieceru veidošanā, kas, pretēji ārpusaugstskolas norisēm, ļoti skaidri atspoguļojas vēstulēs. Piemēram, ar priecīgam spītam tuvu lepnumu J. Vītols raksta par vērienīgu tematisku Wolfganga Amadeja Mocarta mūzikas vakaru aukstajā 1941.–1942. gada ziemā, ignorējot apkures problēmu radīto diskomfortu (10). Sevišķi tiek slavēts LK orķestris, kura skanējums neatlaidīga darba rezultātā ieguvis nepieciešamo spožumu (3).

J. VĪTOLS TRIMDĀ IR SKAIDRI UZTVĒRIS UN VĒSTULĒS LAKONISKI RAKSTUROJIS LATVIEŠU MĀKSLINIEKU DARBĪBAS GALVENOS PROCESUS

Vēl jo aizkustinošāka ir vārgā sirmgalvja uzņēmība, gribētos teikt – pat zināma veida varonība –, ar savu klātbūtni pagodinot virkni trimdas latviešu mūzikas dzīves norišu, galvenokārt kamer-mūzikas un kordarbu koncertu, tādējādi piešķirot tiem lielāku nozīmi gan tautiešu, gan mītnes zemes saimnieku acīs. Šādu sarīkojumu vidū J. Vītols izceļ latviešu mūziķu veikto itāļu verista Pjetro Maskanji operas “Zemnieka gods” iestudējumu B. Skultes vadībā Oldenburgā, “kur ar uzrunu ievadīju pirmo latviešu operas uzvedumu svešumā, un par to gandrīz saņēmu bārienu, jo izteicos nedaudz tiešāk nekā bija vēlams sabiedroto tuvuma dēļ. Pēdējais brauciens – turp un atpakaļ 460 km, mani tomēr [...] nogurdināja” (40).

Zināma sarakstes daļa skar paša **Jāzepa Vītola jaunradi** 40. gados, tajā skaitā kompozīcijas jomā.

Vairākās 1942. gada vēstulēs lasāms par darbu pie garīgās kantātes (būtībā oratorijas) “Jēzus Nācētē” (10–15), ieskaitot kuriozo situāciju, kad pašam komponistam nākas steigā radīt literārā teksta atdzejojumu vāciski, jo sākotnēji sagatavotais tulkojums izrādās nekvalitatīvs (12). Turklāt sirmā skaņraža pirmais mēģinājums vārsmu žanrā izpelnās pat profesionālu dzejnieku, piemēram, Kārļa Jēkabsona, neviltošu atzinību (13). Kara un trimdas gadu kontekstā

dziļu nozīmi gūst J. Vītola kordziesma “Trimda” ar viņa brāļa, Vācijā dzīvojošā Aleksandra Vītola dzeju. “Mans Hanavas brālis atsūtīja [...] tekstu, kas bija atskanējis no viņa izmocītās dvēseles. Es Jums jau vienreiz stāstīju, ka viņš bija izracies no savas mājas drupām [...]. Lai gan jau 40 gadu naturalizējies Vācijā, viņš ar visu savu dvēseli ir pieķēries vecajai dzimtenei un kopš 20 gadiem [ik gadu – *aut. piez.*] ir bijis mans uzticamais viesis vasarā. Viņa teksts runā par Latvijas likteni vārdos, kurus nav iespējams aizmirst. Man ir laimējies ar [...] tulcotāju latviski, un es ceru, ka šī dziesma (vīru korim) atradīs savu ceļu tautā. Vēlāk ir arī radies līdzīgas ievirzes jaukts koris, bet vairāk kā vajadzība nekā griba. Tomēr arī šis jau tiek dziedāts; es nesen viņu dzirdēju kādā garīgā koncertā Detmoldā. Skanēt tas skan” (39).

Gluži rosīga 40. gados izvērsās J. Vītola literārā daiļrade. Līdzās jau minētajai apcerei par J. Zālīti un Dziesmusvētku vēstures pētījumam

(19) top slavenās “Atmiņas”, ko pats mākslinieks sākotnēji bija nolēmis dzīves laikā nublicēt (14). Apstākļiem mainoties, pēc pirmo fragmentu nodrukāšanas presē komponists ir priecīgi izbrīnīts par to panākumiem, atgūst ticību nepieciešamībai dokumentēt savu dzīvi un laikabiedrus, tikai nu jau raizējas par iespējām pabeigt un saglabāt manuskriptu, kā arī turpināt tā publicēšanu (23, 29 u. c.).

J. Vītola vēstules I. Narvaitei trāpīgi zīmē 20. gadsimta 40. gadu **vēstures** notikumu fonu, ko caurstrāvo divas galvenās vadlīnijas: latviskā **patriotisma** ideja un **humānisms**.

Jau pašā sarakstes sākumā J. Vītols izsaka prieku, ka viņa audzēkne neaizmirst Latviju, pat ilgojas pēc tās (1). Padomju karspēka veiktā mūsu valsts aneksija 1940. gada 17. jūnijā itin piesardzīgi, slēpjot atklātu notikušā vērtējumu, nodēvēta par “līdzīgi brāzmai pār mums nākušo notikumu” (3), un tūdaļ dziļā pārliecībā tiek piebilsts: “Jānāk taču atkal laikiem, kad varēs redzēt skaidrāk” (3). Tādēļ 1940. gada izlaidums, pēdējais brīvajā Latvijā, zīmīgos zemtekstos raksturots kā “gaismas stars – varbūt ilgākam laikam” (3). Līdzīga piesardzība, kas vērigam lasītājam tomēr ļauj itin droši uzminēt mūziķa patiesās domas par notiekošo, jūtama arī nākamajā rudenī, kad bolševikus jau nomainījusi cita “puse, kam ir dota vara ar vienu spalvas vilcienu iznīcināt” (6).

Zīmīgs ir J. Vītola lūgums I. Narvaitei, meklējot piemērotu repertuāru kārtējiem, 1943. gadā Bauskā paredzētajiem (taču reāli nenotikušajiem) Dziesmusvētkiem, ar kuriem paredzēts atzīmēt I Vispārējo dziesmusvētku 70. gadskārtu. Komponists saprot, ka nacisma diktatūras apstākļos nebūs iespējams sarīkot svētkus bez vācu dziesmu iekļāvuma, tādēļ, apzinot iespējamās kompozīcijas, lūdz savai skolniecei atsūtīt “ne himniska rakstura” darbus, kas būtu “vienkārši dziedājumi par tēvu zemi” (9). Tā J. Vītols izcili tālredzīgi mēģina nodrošināties, lai svešā vara nespētu izmantot latviešu tautas svētkus totalitāru ideju propagandai. Citkārt viņš pretstatā oficiālajai urrūoptimistiskajai ideoloģijai raksta par avīzēm, ka “mēs sen jau esam atradinājušies iemest tajās priecīgu skatienu” (19), bet dažas rindiņas tālāk liek noprast par saviem centieniem pasargāt studentus no piespiedu mobilizācijas vācu armijā: “Ar dažu labu man jāveic izņēmuma kristības; t. i., tādiem, kuru laiks īstenībā vēl nav pienācis, jāizsniedz gatavības apliecības [...]” (19).

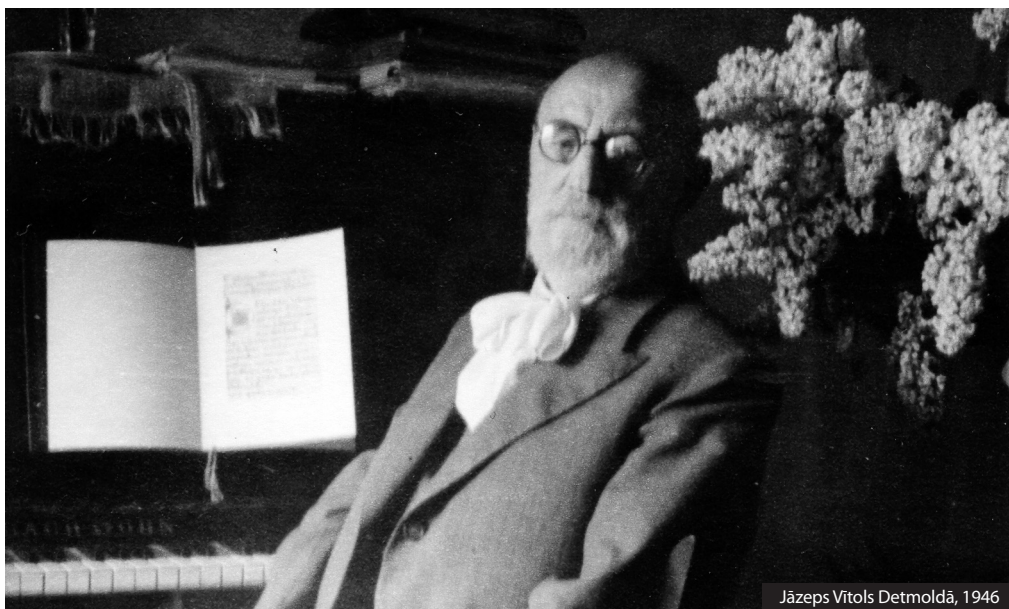
Sarakstē ar I. Narvaitei J. Vītols atklāti uzsver latviešu muzikologu nereti pieminēto faktu, ka savas 80 gadu jubilejas svinībās publiskajā uzrunā teicis “Mana Dzimtene Latvijā!”, ko vācu avīze *Zeitung in Ostland* izlaidusi no svētku atreferējuma – par to mūziķis ironizē, ka šie vārdi bijuši “laikam nelaikmetīgi” (21). Pusgadu vēlāk vēstulē lasām frāzi, kas spilgti ilustrē totalitārisma apstākļu veicinātu psiholoģisko dualismu, un vidējā un vecākā gadagājuma cilvēkiem mūsdienu Latvijā noteikti uzjunda atmiņas par padomju

Irēna Narvaite

periodu: “Ar runām un atbildēm es esmu vācu kungiem tuvinājies” (24). No šķietami padevīgā pilsoņa puses nepiebilsts palicis vien – bet ne ar domām un darbiem, savukārt par tiem liecina J. Vītola paraksts zem Konstantīna Čakstes vadītās Latvijas Centrālās padomes (LCP) slepenā memoranda, kas adresēts demokrātisko rietumvalstu valdībām un aicina novērst abu okupāciju radīto postu un atjaunot valsts neatkarību. Kad daudzi kolēģi 1944. gadā jau atstājuši dzimteni, māksliniekam palīdz darbs un cerība, ka Latviju nevajadzēs pamest: “[...] mēs – es un sieva – viņiem gan nesekosim. Vēl mēs ceram; tomēr sagatavojamies uz visu” (28). “Mana sieva ir stipra savā pārliecībā, ka mūsu vieta ir šeit un nekur citur, un tajos acumirkļos, kad es sāku svārstīties, prot mani atkal no jauna nostādīt uz kājām.” (29).

Otrā pasaules kara norises ielaužas LK dzīvē jau ar augstskolas studiju gada saīsinājumu (20), lazareti mācību telpās (6) un no tā izrietošu nepieciešamību strādāt mājās vai irētās telpās, piemēram, Majevska mūzikas skolā (7, 16, 18, 24 u. c.). Kopš tā laika atklātas bažas par augstskolas likteni caurstrāvo vismaz pusī vēstuļu, rosina lasītāju iztēloties situāciju, kad “svece ir luksuss, ko var atļauties tikai vienskaitli” (14) un saprast noskaņojumu, saņemot pavēli par konservatorijas evakuāciju uz Vāciju (29). Vienlaikus J. Vītols līdz pat aizbraukšanai pauž konsekventa askēta nostāju materiālos jautājumos, kas skar viņu personīgi: “Mēs, kopumā ņemot, dzīvojam tik normālos apstākļos, kādi pašlaik vispār ir iespējami; es sev pat liekos kā nostādīts izņēmuma stāvoklī.” (8) Arī trimdas gadu likstas tiek pārstāstītas atturīgā, gribētos pat teikt, savā ziņā pašironiski episkā manierē, turklāt nekad neaizmirstot pateicības vārdus mājvietu saimniekiem (32, 36, 37). “[...] mani saimnieki ir laipnības personificējums, neņem man pat ļaunā, ja es [...] viņu salonu – vienlaikus ēdamzāli – pārbūvēju par savu guļamistabu” (31). “Kēra kungs [...] man uzdāvināja pavisam jaunu lineālu, pat sarkanā papē kastītē (uz Ziemassvētkiem!), bet neko, uz kā varētu vilkt linijas” (34). Vienīgi ģimenes miluļa – papagaiļa Pēteriša ciešanas, trimdas gados pārtiekot no nepiemērotas barības, rosina sirmo mākslinieku vienīgo reizi atklāti lūgt palīdzību draugiem un paziņām, arī I. Narvaitei (36). Par J. Vītola dziļo cilvēcību un prasmi pacelties pāri aizspriedumainam sabiedrības dalījumam savējos un svešajos liecina arī 1941., 1942. gadā paustais prieks, ka Latvijā pamazām atgriežas un mūsu mūzikas dzīvē atkal iekļausies piespiedu kārtā nesen aizbraukušie vācbaltu kolēģi un citi ar vācu kopienai saistīti mūziķi – piemēram, Eduards Kalniņš un Hanss Gromanis (13). Gluži pašsaprotami, ka dziļi iejūtīga un silti labvēlīga interese par I. Narvaites gaitām Vācijā caurstrāvo praktiski katru vēstuli, variējot no raizīpilnas gādības (1, 5, 7, 31 u. c.) līdz uzmundrinājumam ar trāpīgu joku (1, 9 u. c.), pastāvīgi “turot roku uz pulsa”.

Jāzeps Vītols Detmoldā, 1946

Kaut arī jūtami ierobežots pārvietošanās iespējās, J. Vītols trimdā ir skaidri uztvēris un vēstulēs lakoniski raksturojis latviešu mākslinieku darbības galvenos procesus. Jau pirmajās svešuma nedēļās, 1944. gada rudenī, par spīti apstākļiem uzreiz tiek rīkoti koncerti, popularizēta latviešu mūzika, tajā skaitā arī J. Vītola darbi, un meklētas iespējas sadarbībai ar cittautu politiskajiem emigrantiem un vietējiem vācu mūziķiem (31). Sirmis profesors arī iesaistās šajā darbā, aranžējot E. Dārziņa “Melanholisko valsī”, tomēr neatstāj sajūta, ka tas viss tiek darīts galvenokārt pašu priekam un vienotības sajūtai, jo karjeras iespēju un pat oficiāla darba izredžu nav. Toties nieka divus mēnešus vēlāk, 1945. gada sākumā valda jau pavisam cita situācija – J. Vītola raksturotā mūzikas dzīve liecina, ka latviešu skaņumākslinieki ir pamanīti un kļuvuši vajadzīgi Vācijā, sāk strauji iejusties jaunajos apstākļos un atrod darbu, neskatoties uz kopumā smagajiem materiālajiem un morālajiem apstākļiem (36). Arī pats J. Vītols sāk meklēt kontaktus ar viņam draudzīgo Beļajeva izdevniecību Leipciģā un plāno trimdas latviešu Dziesmusvētku norises (40), lepojas ar savu trimdas audzēkņu Longina Apkalna un Anatola Bērzkalna sasniegumiem (43).

Citi vēstulēs skartie motīvi papildina J. Vītola aktualitāšu spektru, kopumā izveidojot priekšstatu par harmoniskai personībai piemētošu plašu interešu panorāmu.

Ārzemju mūzikas dzīve, sākot ar vācu ērģelkultūras vēsturi aizvadītajos gadsimtos (“vai Bahs ir spēlējis ērģeles arī Nikolaja baznīcā? [Leipciģā – aut. piez.]” (39) un beidzot ar hipermoderno, tobrīd tikai 32 gadus jauno angļu skaņradi Bendžaminu Britenu, kura stīgu kvartetu latviešu mūziķu mēģinājuma laikā J. Vītols tver ar korektu interesi (39). Vecmeistars uzsver savai skolniecei, ka “Jums par prieku es tiešām gribētu ieslēgt” sev nepieņemamo daļēji modernas ievirzes romantiķi Maksī Rēgeru “savā sirdī, bet šai Pasakaljai tā nav pietiekami ietilpīga – viņa neietilpst nevienā tās kambarī, neskatoties uz ārstu konstatēto sirds paplašinājumu. Es tomēr turpmāk, neskatoties uz šo neveiksmi, pielikšu tam vislielākās pūles” (13; M. Rēgera daiļrade skarta arī 4, 6 u. c.). Tiek vērtēta krievu skaņraža Modesta Musorgska sakarā izvērsta polemika par vācu mūziķa Hansa Pfcnera grāmatu (22); J. Vītols interesējas par laikmetīgajiem vācu komponistiem Hugo Distleru, Armīnu Knābu un Karlu Marksu (18), sajūsminās par Drēzdenes filharmonijas diriģentu Paulu van Kempenu, kurš diriģējis L. van Bēthovena Trešo simfoniju tā, kā “es vēl nekad nebiju dzirdējis” (25), ar cieņu piemin Leipciģas Sv. Toma baznīcas ērģelnieku Karlu Štraubi (22, 39). Dzīvojot Latvijā, sirmis mākslinieks vēlas precīzi saprast, kādas tendences tālaika Vācijā tika apzīmētas ar jēdzienu “laikmetīgā mūzika” (18), un godprātīgi atzīst, ka par elektro-

akustisko instrumentu trautoniju pagaidām neko nav dzirdējis (21).

Apmainoties iespaidiem par lasīto **daiļliteratūru**, J. Vītola vēstulēs I. Narvaitei atrodam virkni nosaukumu. To skaitā kā sevišķi interesantu lasāmvielu profesors atzīmē itāļu sūtņa dažādos Eiropas un Āzijas galmos Daniela Varē grāmatu “Smejošā diplomāta atmiņas” (14). Komponista uzmanību pievēršis arī Alfrēda Vegenera “Pēdējais Grenlandes brauciens” (14), Aksela Muntē “Stāsts par Sanmikelu” (33) un Karla Ludviga Šleiha grāmatu “Zvani”, kas viņu saistījusi ar neparastu pasakas un realitātes apvienojumu (36).

Līdztekus jau minētajām J. Vītola **pedagoģiskajām gudrībām** simpātiski izceļas arī profesora saprotošā un piedodošā attieksme savam studentam R. Glāzupam par vecāko biedru (konkrēti, I. Narvaitei!) palīdzības neatļautu izmantošanu harmonijas rakstuda veidošanā, kā arī prasme atrast uzslavas cienī-

gu momentu pat šādā situācijā – “mazais Glāzups” ir rīkojies kā džentlmenis, jo, visā atzīstoties, “kā kavalieris noklusēja – tikai Jūsu vārdu” (27).

Šajā un daudzās citās situācijās jauks, simpātisks **humors** piešķir personīgu šarmu komponista vēstulēm. “Mūsu lielais dzejnieks Vilhelms Bušs dzied: trīs nedēļas varde bija tik slima, tagad tā, paldies Dievam, atkal smēķē (es pa šo laiku diemžēl atkal esmu ieradis smēķēt!)” (3). Ērģelniekam aukstā laikā vajagot spēlēt *con fuoco*, lai sasildītos un sasildītu savu draudzi (9). 1942. gada vasara ir devusi lielisku miežu ražu – “pat mana labā acs šajā vasarā varēja uzrādīt divus miežu graudus” (14). Ērģeles, kam kara laikā vērtīgā metāla dēļ izņemtas dekoratīvās stabules, izskatās kā “matronas ar tukšām vietām zobos – ja neatradīsies zobārsti, kas gādās par protēzēm” (21), savukārt paša komponista atmiņu manuskripti nonākuši šķietami drošā vietā – “vai tikai žurkas neizlietos kā nedēlnieču cīsas?” (29). Vēl pēdējā vēstulē J. Vītols cēli uzraksta, ka “mana tauta nes mani uz rokām” – un tas saprotams gan pārnēstā, gan arī vistiešākajā nozīmē, jo ar smagu sirdskaiti slimajam komponistam aizliegtā fiziska piepūle, pārvietojoties pa kāpnēm (46).

***

J. Vītola vēstules I. Narvaitei ir **kompakta liecība** par latviešu mūzikas klasiķa darbību un uzskatiem mūža izskaņā. 20. gadsimta 40. gadu pirmās puses un vidus Latvijas un Eiropas dzīves un kultūras lakonisks šķērsgriezums, skatīts dzīves pieredzes bagāta astonesmitgadnieka acīm – tā (bez ārišķīga patosa, ko J. Vītols ne acu galā necieta) gribētos vienā teikumā raksturot bagātīgo izziņas materiālu, ko sniedz sirmā profesora vēstules absolventei.

Vēstules gājušas garu ceļu līdz mūsdienu lasītājam. Neskatoties uz Otrā pasaules kara gadu un pēckara grūtībām, I. Narvaite kā dārgu piemiņu rūpīgi glabāja katru lietu, katru dokumentu, kas viņu saistīja ar profesoru Vītolu. Apzinoties šo vēstuļu un atklātņu kultūrvērtību un tādēļ rūpējoties par to pieejamību plašākām aprindām, viņa jau pagājušā gadsimta 60. gados rosināja visa to teksta pārrakstīšanu ar rakstammašīnu. Māksliniece ir rūpīgi veikusi izveidotajā norakstā virkni korekciju atbilstoši oriģināliem (Rietumu mašīnrakstītājiem nebija zināmi un saprotami daudzi latviešu personvārdi, vietvārdi un citi jēdzieni), kā arī nodrošinājusi kopiju izgatavošanu no šiem materiāliem un to nogādi trimdas latviešu sabiedriskajām organizācijām, bet kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas – arī arhīviem Latvijā. Visbeidzot pēc mūziķes nāves atbilstoši viņas vēlmei Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas “Jāzepa Vītola piemiņas istabai” nodoti arī visi vēstuļu oriģināli.

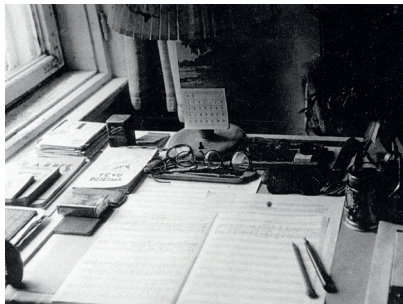
Līdzās vēstuļu adresātei I. Narvaitei milzīgu pateicību par to pieejamību šodienas lasītājiem ir pelnījusi ilggadējā JVLMA mūzikas

vēstures profesore, habilitētā mākslas doktore **Vita Lindenberg** (1942–2006), kura savulaik ziedoja ne mazums sava rosīgā mūža stundu šīs J. Vītola vēstuļu kopas zinātniskai apstrādei sarežģītā un ļoti laikietilpīgā darbā. V. Lindenberg apzināja oriģinālmateriālus un salīdzināja I. Narvaites īpašumā bijušos J. Vītola rokrakstus ar mašīnraksta kopijām, īstenoja apjomīgā un valodnieciskā ziņā nepavisam ne ērtā vācu teksta nevainojami precīzu tulkojumu latviski, noskaidroja virkni vēstulēs piesauktu neskaidru jēdzienu un, precizējot datus, caurskatīja simtiem biogrāfiju un citu arhīvmateriālu, kas saistīti ar vēstulēs minētajiem cilvēkiem.

Pēc V. Lindenbergas atzinuma, visu ap 60 gadu ilgstošo J. Vītola radošo darbību caurstrāvo viena tēma, kas piešķir tai harmoniskas izlidzinātības starojumu – **saule un gaisma**: jaunības gadu korbalāde “Gaismas pils”, mūža pilnbrieda kantāte

“Ziemeļblāzma”, kordziesmas “Saules svētki” un “Saule austrumos”, dzīves izskaņā tapušais korālis sievietes korim “Visvarenais Dievs, Tu manas dvēseles izredzētais”, kas noslēdzas ar vārdiem “Lai gaisma pāri zemei valda”.

Ar tādu pašu viedu gaišumu ir caurstrāvotas arī J. Vītola pēdējās vēstules, kas apkopo viņa estētisko uzskatu virzību, viņa pasaules redzējumu un daiļrades principu kredo. Pēdējā vēstulē I. Narvaitei no Lībekas komponists raksta: “Lai kā arī nebūtu – es esmu un palieku, kāds biju” (46). Tāda viņa bagātā vēstuļu klāstā atspoguļojusies arī paša J. Vītola personība – ar kultūras pieredzes veidota cilvēka atklātu objektīvu skatu uz Austrumiem un Rietumiem.

2013. gads Latvijā iezīmīgs ar vairākiem svarīgiem kultūras jomas notikumiem un apaļām **gadskārtām**. Pirmkārt, Jāzepa Vītola 150. gadadiena, kas pirmoreiz pacelta starptautiskā mērogā, iekļaujot to *UNESCO* kultūras kalendārā. Otrkārt, īpaši ņemot vērā J. Vītola lomu latviešu kormūzikā, Pirmo vispārējo latviešu dziesmu svētku 140. gadadiena, kas sakrīt ar jaunām, kārtējām tautu vienojošu un *UNESCO* nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā iekļautā muzikālā fenomena norisēm – šovasar jau 25. (atkal jubilejas skaitlis!) Dziesmusvētkiem. Tāpat mēs 2013. gadā atskatāmies

LAI KĀ ARĪ NEBŪTU – ES ESMU UN PALIEKU, KĀDS BIJU

uz Latvijas Republikas 95. gadskārtu, ar to likumsakarīgi saistītiem 95 gadiem kopš J. Vītola atgriešanās dzimtenē un uz 65 gadiem kopš skaņumākslinieka aiziešanas mūžībā. Visbeidzot, aizvadītā 2012. gada pašā nogalē pieminējam šī izdevuma galveno iniciatori profesori V. Lindenbergu viņas 70 gadu atcerē, bet nākamais, 2014. gads, iezīmē Irēnas Narvaites simtgadi.

Šo gadskārtu virkne, šķiet, izgaismo īpaši harmoniskās krāsās tās noskaņas, personības, domas un atziņas, kas savirknējušas latviešu mūzikas klasiķa J. Vītola vēstulēs I. Narvaitei, sniedzot vērtīgu papildinājumu mūsu priekšstatam par latviešu mūzikas klasiķa epistolāro veikumu.

ATBALSTA:

24. jūlijā, 20:00
Rīgā, Sv. Jāņa baznīcā
VOX FEMINAE
“SARBAND” (DE/BU/SE/LB)

26. jūlijā, 20:00
Rīgā, Sv. Pētera baznīcā
VAKARA LŪGŠANA
LATVIJAS RADIO KORIS

27. jūlijā, 20:00
Rīgā, Doma baznīcā
BAHS RĪGAS DOMĀ
Anrī DEMARKETS (FR)

INTROVERTĀS MĀKSLAS FESTIVĀLS
24.–28. JŪLIJS, 2013 RĪGA, GULBENE, KULDĪGA

AD LUCEM

INTROVERT ART FESTIVAL

BIĻETES:
www.BIĻEŠUSERVISS.lv
www.TICKETSHOP.lv

GULBENĒ UN KULDĪGĀ **BEZMAKSAS** KONCERTI
www.adlucem.lv